

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Экономикалық сериясы

1997 жылдан бастап шығады



**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Экономическая серия

Издается с 1997 года

ISSN 2710-3552

№ 3 (2021)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Экономическая серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ93VPY00029686

выдано
Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области экономики, управления,
финансов, бухгалтерского учета и аудита

Подписной индекс – 76133

<https://doi.org/10.48081/JLLK6506>

Бас редакторы – главный редактор

Бегентаев М. М.
д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора
Ответственный секретарь

Гребнев Л. С., *д.э.н., профессор*
Кофтанюк Н. В., *доктор PhD, доцент*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Никифорова Е. В.,
Половинко В. С.,
Алмаз Толымбек,
Мукина Г. С.,
Алтайбаева Ж. К.,
Шокубаева З. Ж.

д.э.н., профессор (Россия);
д.э.н., профессор (Россия);
доктор PhD, профессор (США);
доктор PhD, доцент;
д.э.н., доцент;
(технический редактор).

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

***Ш. М. Азимова¹, З. О. Иманбаева²**

^{1,2}Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.,

БАСҚАРУ ЕСЕБІН ҰЙЫМДАСТЫРУ: ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Бұл мақалада экономикалық субъектіні жоспарлау, бақылау және басқару іс-әрекетін реттеу туралы мәліметтер ұсынылған.

Басқару есебі – бұл кәсіпорының ішкі жүйесі, сондықтан оны құру туралы шешімді кәсіпорын басшылығы қабылдайды. Кәсіпорындардың заңды және экономикалық тәуелсіздігі қазіргі уақытқа тән, бұл оларға қызмет түрін, өндірілетін өнімнің ассортиментін таңдауға, өнімді сату бағаларын, оның тұтынушыларын анықтауға, алынған кірістерді болуға және т.б. мүмкіндік береді. Кәсіпорын басшылары үнемі әр түрлі басқарушылық шешімдер қабылдауы керек, олардың тиімділігі көбінесе осы жағдайда қолданылатын ақпараттың құрамымен, уақтылығымен және сенімділігімен анықталады. Ақпараттың қанағаттанарлықсыз жағдайының себептері, оның жеткіліксіздігі, сондықтан басқарушылық есепті ұйымдастыру қажеттілігі әдетте:

- қабылданған шешімдерге алдын-ала салыстырмалы талдау жүргізуге, шығындардың жоспарланған, экономикалық негізделген көрсеткіштерін есептеуге, қызмет нәтижелерін болжауға және перспективалық шешімдерді негіздеуге, нақты көрсеткіштердің жоспарланғаннан ауытқуларына талдау жүргізуге және олардың себептерін анықтауға мүмкіндік беретін кәсіпорын қызметін бюджеттеу тетігінің болмауы;

- шығындарды есепке алудың «ашық» жүйесінің болмауы, бұл олардың сенімді мөлшерін анықтауға ғана емес, сонымен қатар бақылауды жүзеге асыру үшін оларды түрлері, баптары, пайда болу орындары, тасымалдаушылары, жауапкершілік орталықтары бойынша талдауға мүмкіндік береді;

- Ішкі есептілік жүйесінің болмауы не жетілмегендігі;

- жекелеген қызмет түрлерінің, өнім түрлерінің рентабельділігін бағалау тетігінің болмауы;

- өндірістік бағдарламаны қалыптастыруға, баға белгілеуге, инвестицияларға және т.б. байланысты талдау жүргізу және басқарушылық шешімдер қабылдау әдістемелерінің болмауы;

- құрылымдық бөлімшелердің басшыларын шығындарды азайтуға және жеке құрылымдық бөлімшенің, сондай-ақ тұтастай Кәсіпорынның қызметінің тиімділігін арттыруға ынталандырудың тиімді әдістерінің болмауы.

Кілтті сөздер: басқару есебі, бухгалтерлік есеп, қаржылық есеп, кәсіпорын, кәсіпорын басшысы.

Кіріспе

Басқару есебін ұйымдастыру дегеніміз басқару есебінің объектілері туралы сенімді және уақтылы ақпарат алу үшін есеп процесін құрудың шарттары мен элементтерінің жүйесі деп түсініледі.

Басқару есебі кәсіпорынды басқару жүйесінің ажырамас бөлігі болғандықтан, тұтастай алғанда кәсіпорынды басқару жүйесінің тиімділігі көбінесе оның ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуінің тиімділігіне байланысты болады.

Басқару есебінің жүйесін құру мәселесін кәсіпорын әкімшілігі шешеді. Оны оң шешкен кезде шығындарды жіктеу тәртібін, шығындар туындаған жерлер мен жауапкершілік орталықтарының егжей-тегжейлі дәрежесін, пайда болған жерлер мен жауапкершілік орталықтары бойынша шығындарды жоспарлау, есепке алу және бақылау тәртібін, ішкі есептілікті жасау және ұсыну тәртібін айқындау қажет.

Басқарушылық есеп оның кәсіпорынның мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келетіндей етіп, өндірістің техникалық ерекшеліктерін ескеретіндей етіп ұйымдастырылуы керек.

Басқарушылық есеп жүйесін құру туралы шешім қабылдаудағы ең қиын мәселе-оның қаржылық есептеумен өзара әрекеттесуі. Жоғарыда айтылғандай, қаржылық және басқарушылық есеп-бұл бірыңғай бухгалтерлік есеп жүйесінің екі ішкі жүйесі, онда қаржылық есеп негізінен қаржылық және коммерциялық қызметті басқаруға және сыртқы пайдаланушыларға, ал Басқару есебі өндірістік қызметті басқаруға және ішкі пайдаланушыларға арналған.

Материалдар мен әдістер

Шетелдік кәсіпорындарда жалпы бухгалтерлік есеп екіге бөлінеді- қаржылық және басқарушылық. Қаржылық бухгалтерияда элемент бойынша

ағымдағы шығыстар туралы, кірістер туралы, дебиторлық және кредиторлық берешек туралы және т.б. ақпарат жасалады. Басқару бухгалтериясы басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде ұйым басшылығына пайдалы болатындай дәрежеде егжей-тегжейлі ұйымның шығыстары мен кірістері туралы деректерді жинақтайды.

Қаржылық және басқарушылық есепті жеке жүргізудің (өзара іс-қимылдың) екі нұсқасы болуы мүмкін. Олар бухгалтерлік есепті ұйымдастырудың интеграцияланған және автономды жүйелері деп аталады.

Біріктірілген жүйеде қаржылық және басқару бухгалтериясы бухгалтерлік есеп шоттарының бірыңғай жүйесін қолдана отырып жұмыс істейді.

Дербес есепке алу жүйесінде әрбір Бухгалтерия үшін бухгалтерлік есеп шоттарының өзіндік дербес жүйесі құрылады.

Осы нұсқалардың бірін таңдағанда кәсіпорынның ұйымдық құрылымы, оның қызмет түрі, өндіріс ерекшеліктері, экономикалық операциялардың көлемі және басқа факторлар ескерілуі керек. Сонымен қатар, Бірыңғай шоттар жүйесінде қаржылық және басқарушылық есепті ұйымдастыру әрқашан басқарушылық есеп қағидаттарының ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік бермейтінін есте ұстаған жөн. Басқару есебінің шоттарын оқшаулау кәсіпорынның басқарушы қызметкерлеріне ақпараттық қызмет көрсетуді жақсартуға мүмкіндік береді, өндірістік шығындар, өнімнің жекелеген түрлерінің рентабельділігі және т.б. туралы коммерциялық құпияны сақтауға жағдай жасайды, алайда қаржылық және басқарушылық есептің автономды жүйелерін пайдалану бухгалтерлік жұмыстың күрделілігін арттырады, ақпараттың қайталануын іс жүзінде сөзсіз етеді.

Біріктірілген бухгалтерлік есеп жүйесі, әдетте, шағын кәсіпорындарда, ал автономды жүйе орта және ірі кәсіпорындарда пайдалану үшін ұсынылады. Басқарушылық есеп жүйесін құру туралы шешім қабылдаудағы да, екі бухгалтерлік жүйенің өзара әрекеттесу нысанын анықтаудағы да маңызды фактор қабылданған шешімнің экономикалық тиімділігі болып табылады, яғни. Басқару есебін ұйымдастыруда компания қандай-да бір нысанда алатын пайдасы. Бухгалтерлік есепті ұйымдастырудың қабылданған басқару шешімдерінің сапасын жақсартуға және нәтижесінде оны жүзеге асыру шығындарынан асатын кіріс алуға мүмкіндік беретін нұсқасы экономикалық тұрғыдан тиімді деп саналуы керек.

Басқарушылық есепті жүргізумен қатар жүретін есептіліктің барлық түрлері талдау жүргізу үшін ақпарат көзі болып табылады. Бюджеттеуде қолданылатын есептермен синтезде олар үшін негіз болып табылады:

- шешім қабылдау;
- компанияның қаржылық жағдайын, оның төлем қабілеттілігі мен өтімділігін бағалау;
- болашақта даму динамикасын болжау;
- инвестициялық тартымдылық;
- тар буындарды анықтау және оларды жою үшін іс-шараларды қалыптастыру;
- жоспарларды түзеу;
- жоспарлардың орындалуын бақылау;
- шығындарды оңтайландыру;
- табысты ұтымды бөлу;
- кассалық алшақтықты болдырмау (қаражаттың ағымдағы тапшылығы);
- ресурстарды жүйелік басқару;
- тауарлық-материалдық қорлардың санын оңтайландыру;
- инвестициялық жобаларды іске асыру үшін меншікті қаражаттың жеткіліктілігін айқындау;
- жаңа технологияларды табысты енгізу және негізгі қорларды сатып алу үшін қарыз қаражатын тарту қажеттілігі;
- дамудың перспективалық бағыттарын айқындау;
- жалпы қаржылық қызметтің нәтижелерін жақсартуға бағытталған шараларды іске асыру.

Нәтижелер мен талқылау

Басқарушылық есептің негізгі мақсаты-кәсіпорын қызметінің тиімділігін арттыру үшін резервтер табу. Басқару есебін автоматтандыру арқылы алынған барлық ақпаратты барлық деңгейдегі менеджерлер талап етуі керек, олар үшін экономикалық қызығушылық тудыруы керек және компанияның одан әрі оң дамуына ықпал ететін ұтымды шешімдер қабылдауға негіз болуы керек.

Бухгалтерлік есеппен салыстырғанда басқарушылық есеп әдістерінің кейбір мысалдары:

- бухгалтерлік есеп аясында бәсекелестердің сату көлемін ескерудің қажеті жоқ, компания менеджментін өз сатылымдарының үлесін көбейту туралы шешім қабылдаған кезде, бұл ақпаратты есепке алу қажет болады (басқару есебінің маркетингтік компоненті);
- бухгалтерлік есеп шеңберінде қоймалардағы ұяшықтар бойынша тауар-материалдық құндылықтардың орналасуын есепке алудың қажеті жоқ, логистика жұмысын оңтайландыру кезінде-бар (жинақтау жылдамдығын арттыру);

- бухгалтерлік есеп аясында шағымдардың саны мен мазмұнын ескерудің қажеті жоқ, бірақ бұл сапа менеджменті жүйесіндегі басқарушылық есепте қажет;

- бухгалтерлік есеп аясында смета бөлімі құрған сметалардың санын ескерудің қажеті жоқ; смета бөлімінің жүктелуін талдау және жоспарлау кезінде сіз онсыз жасай алмайсыз.

Басқарушылық есеп сыртқы (акционерлер мен кредиторлар, мемлекеттік органдар және т.б.) емес, ішкі пайдаланушылардың (өртүрлі деңгейдегі басқарушылардың) қажеттіліктеріне бағытталған, оларға жиналатын және ұсынылатын ақпарат ашық емес, коммерциялық құпияға жатады.

Басқару есебінің көрсеткіштері, бухгалтерлік есептен айырмашылығы, ақшалай да, заттай да болуы мүмкін. Сонымен қатар, олар сапалы және ықтималды бола алады және тек ағындар мен қорларды ғана емес, сонымен қатар сыртқы әлемнің оқиғалары мен жағдайларын да сипаттай алады, яғни Басқару есебі мүмкін шығындар мен нарықтың осы санаттағы тауарлармен қанығуын басқара алады.

Сондай-ақ, Басқару есебін бөлімшелер мен өнімдердің (қызметтердің) өзіндік құнын есептеуден ажырату керек.

Есептің екі түрінде де ұқсас принциптерді ажыратуға болады:

- есеп үздіксіздігі;
- өлшем бірліктерін жоспарлау және есепке алу үшін бірыңғай пайдалану;
- салыстырмалылық;
- толықтық;
- мазмұн басымдығының нысан алдындағы талабы;
- жүйелілік талабы;
- кезеңділігі;
- жеделдік;
- жеткіліктілік.

Басқарушылық есеп беру түрлері

Басқарушылық есептіліктің барлық түрлері белгісіздікті жойып, басқару функцияларын орындау үшін қажет объективті көріністі анықтауы керек. Сондықтан, мысалы, Басқару есебін автоматтандыру объективті деректер негізінде шешімдерді негіздеу үшін қажетті сипаттамалардың толық жиынтығына ие байланысты көрсеткіштер жүйесі болып табылады.

Басқарушылық есептіліктің барлық түрлерінің стандартты нысандары бар (есеп саясатының бекітілген ережелеріне сәйкес), бірақ олар компанияның деректерді ашу қажеттіліктеріне байланысты егжей-тегжейлі көрсетілуі мүмкін. Мысалы, әлеуетті сатып алушылардың санаттарын немесе

тауарлардың басым топтарын анықтау үшін бірқатар белгілер бойынша тауарлар номенклатурасы мен мақсатты сатып алушыларды жалпылауды қамтитын арнайы есеп пайдаланылуы мүмкін.

Нақты түсіндірілуі объектілердің пайдаланылуы мүмкін әр түрлі классификаторлар. Олардың түрлері мен саны компанияның қажеттіліктеріне қарай анықталады және әкімшілік есеп басқармасы қалыптастыратын басқару саясатының ережелерінде бекітіледі.

Қорытындылар

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың негізінде біз басқару есебінің кәсіпорынның қызметіне тікелей әсер ететініне көз жеткіздік. Басқару есебі шешетін негізгі міндеттер-бұл сегменттер, бөлімшелер бойынша шығындарды талдау және бақылау, шығындарды есептеу, есепті кезеңнің шығындарын жоспарлау, компанияның нәтижелерін талдау және жоспарлау. Және де әр түрлі ұйымдар басқарушылық есеп мамандарына тиісті сертификаттар мен біліктіліктер береді, олардың ішінде: CIMA, ICMA, ICFM, CMA, Chartered Certified Accountant (ACCA), Chartered Accountant (CA), Certified Public Accountant (CPA), American Institute of Certified Public Accountants, CAP/CIPA.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Друри, К.** Управленческий и производственный учёт. Вводный курс. – М. : Юнити-Дана, 2016.
- 2 **Гущина, И. Э., Балакирева, Н. М.** Управленческий учет : основы теории и практики : Учеб. пособие. – М. : КНОРУС, 2004.
- 4 **Николаева, С. А.** Управленческий учет: Учеб. пособие. – М. : Ин-т проф. бухгалтеров России; Информационное агентство «ИПБ – БИНФА», 2002.
- 5 **Пашигорева, Г. И., Савченко, О. С.** Системы управленческого учета и анализа. – СПб. : Питер, 2002.
- 6 **Назарова, В. Л., Жапбарханова, М. С., Фурсов, Д. А., Фурсова, С. Д.** Басқару есебі. – 2005.
- 7 **Соколов, Я. В., Пятов, М. Л.** Бухгалтерский учет для руководителя
- 8 **Карпова, Т. П.** Основы управленческого учета. – 1997.
- 9 **Ажибаева, З. Н.** Аудит. – Алматы : «Экономика», 2004.
- 10 **Фридман, П.** Аудит : Контроль затрат и финансовых результатов при анализе качества продукции. – 1994.

REFERENCES

- 1 **Drýri, K.** Ўpravlencheskii i proizvodstvennyi ýchet. Vvodnyi kýrs. [Management and production accounting]. – Moscow : Iýnití-Dana, 2016.
- 2 **Gýina, I. E., Balakireva, N. M.** Ўpravlencheskii ýchet: osnovy teorii i praktiki: Ўcheb. posobie. [Management Accounting: Fundamentals of Theory and Practice] – Moscow : KNORÝS, 2004..
- 4 **Nikolaeva, S. A.** Ўpravlencheskii ýchet: Ўcheb. posobie. [Management Accounting] – Moscow : In-t prof. býhgalterov Rossi; Informatcionnoe agentstvo «IPB – BINFA», 2002.
- 5 **Pashigoreva, G. I., Savchenko, O. S.** Sistemy úpravlencheskogo ýcheta i analiza. [Management accounting and analysis systems] – St. Petersburg : Piter, 2002.
- 6 **Nazarova, B. L., Japbarhanova, M. S., Fýrsov, D. A., Fýrsova S. D.** Basqarý esebi [Management Accounting]. – 2005.
- 7 **Sokolov, Ia. V., Piatov, M. L.** Býhgalterskii ýchet dlia rýkovoditelia [Accounting for the head]/
- 8 **Karpova, T. P.** Osnovy úpravlencheskogo ýcheta [Fundamentals of Management Accounting] 1997
- 9 **Ajibaeva, Z. N.** Aýdit [Audit]. – Almaty : «Ekonomika», 2004.
- 10 **Fridman, P.** Aýdit: Kontrol zatrat i finansovyh rezýltatov pri analize kachestva prodýktsii [Control of costs and financial results in the analysis of product quality] – 1994/

Материал 13.09.21 баспаға түсті.

**Ш. М. Азимова¹, З. О. Иманбаева²*

^{1,2}Ақтөбінский региональный университет имени К. Жубанова,
Республика Казахстан, г. Ақтөбе

Материал поступил в редакцию 13.09.21.

ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

В данной статье представлены данные по планированию, контролю и регулированию деятельности хозяйствующего субъекта.

Управленческий учет – это подсистема предприятия, поэтому решение о его создании принимает руководство предприятия. Для настоящего времени характерна юридическая и экономическая

самостоятельность предприятий, позволяющая им выбирать вид деятельности, ассортимент производимой продукции, определять цены реализации продукции, ее потребителей, распределять полученные доходы и др. Руководители предприятий должны постоянно принимать различные управленческие решения, эффективность которых во многом определяется составом, своевременностью и надежностью информации, используемой в данной ситуации. Причинами неудовлетворительного состояния информации, ее недостаточностью и, следовательно, необходимостью организации управленческого учета обычно являются:

- отсутствие механизма бюджетирования деятельности предприятия, позволяющего проводить предварительный сравнительный анализ принятых решений, рассчитывать планируемые, экономические показатели затрат, прогнозировать результаты деятельности и обосновывать перспективные решения, проводить анализ отклонений фактических показателей от запланированных и выявлять их причины;

- отсутствие «прозрачной» системы учета затрат, что позволяет не только определить их достоверные размеры, но и проанализировать их по видам, статьям, местам возникновения, перевозчикам, центрам ответственности для осуществления контроля;

- отсутствие или несовершенство системы внутренней отчетности;

- отсутствие механизма оценки рентабельности отдельных видов деятельности, видов продукции;

- отсутствие методик проведения анализа и принятия управленческих решений, связанных с формированием производственной программы, ценообразованием, инвестициями и др.;

- отсутствие эффективных методов стимулирования руководителей структурных подразделений к снижению затрат и повышению эффективности деятельности отдельного структурного подразделения, а также предприятия в целом.

Ключевые слова: управленческий учет, бухгалтерский учет, финансовый учет, предприятие, руководитель предприятия.

*Sh. M. Azimova¹, Z. O. Imanbayeva²

^{1,2}К. Zhubanov Aktobe Regional University,

Republic of Kazakhstan, Aktobe.

Material received on 13.09.21.

ORGANIZATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

This article presents data on the regulation of planning, control and management activities of an economic entity.

Management accounting is a subsystem of the enterprise, so the decision to create it is made by the management of the enterprise. Modern times are characterized by the legal and economic independence of enterprises, which allows them to choose the type of activity, the range of products produced, determine the sale prices of products, its consumers, distribute the income received, and so on. Managers of enterprises must constantly make various management decisions, the effectiveness of which is largely determined by the composition, timeliness and reliability of the information used in this case. The reasons for the unsatisfactory state of information, its insufficiency, and therefore the need to organize management reporting are usually:

- lack of a mechanism for budgeting the company's activities, which allows it to conduct a preliminary comparative analysis of decisions made, calculate planned, economically justified cost indicators, predict performance and justify future decisions, analyze deviations of actual indicators from the planned ones and identify their causes;

- the absence of a «transparent» cost accounting system, which allows not only to determine their reliable size, but also to analyze them by type, article, place of origin, carriers, and responsibility centers in order to exercise control;

- Lack or imperfection of the internal reporting system;

- lack of a mechanism for assessing the profitability of certain types of activities and products;

- lack of methods of analysis and management decision-making related to the formation of production programs, pricing, investments, etc. ;

- lack of effective methods of encouraging heads of structural divisions to reduce costs and improve the efficiency of the activities of an individual structural division, as well as the enterprise as a whole.

Key words: management accounting, accounting, financial accounting, enterprise, company director.

Теруге 13.09.2021 ж. жіберілді. Басуға 27.09.2021 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
1,30 Мб RAM
Шартты баспа табағы 8,2.
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген А. К. Темиргалинова
Корректор: А. Р. Омарова
Тапсырыс № 3899

Сдано в набор 13.09.2021 г. Подписано в печать 27.09.2021 г.
Электронное издание
1,30 Мб RAM
Усл.п.л. 8,2. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка А. К. Темиргалинова
Корректор: А. Р. Омарова
Заказ № 3899

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
8 (7182) 67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
www.vestnik.tou.edu.kz